

Gdynia, 30.07.2018

Dr hab. Piotr Walentynowicz, prof. UG
Instytut Organizacji i Zarządzania
Wydział Zarządzania
Uniwersytet Gdański

Recenzja

pracy doktorskiej mgr. inż. Agnieszki Koszarek-Cyra pt. *Zarządzanie środowiskowe w małych i średnich przedsiębiorstwach województwa śląskiego*, napisanej pod kierunkiem dr. hab. Roberta Kucęby, prof. PCz

1. Podstawa formalno-prawna recenzji

Recenzję sporządzono w oparciu o pismo p. Dziekan Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej R-WZ/BD-510-13/2016 z dnia 05.06.2018 oraz przepisy *Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki*.

2. Ogólna charakterystyka rozprawy

Dysertacja liczy 294 strony. Składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, podsumowania, spisów i załącznika prezentującego kwestionariusz ankiety badawczej. Zamyka ją streszczenie w języku angielskim. Wykaz bibliografii zawiera 283 pozycje literaturowe (w tym 112 w języku angielskim i 58 pozycji różnego rodzaju norm i wytycznych zarządzania środowiskowego). Dodatkowo Autorka zamieściła wykazy 14 wykorzystanych w rozprawie aktów prawnych oraz 37 źródeł internetowych. Zakres wykorzystanych w rozprawie źródeł informacji jest szeroki, a ich jakość jest odpowiednia.

Prezentowane treści wzbogaca ponad 100 rysunków (103), chociaż część z nich powinna być nazwana wykresami, gdyż prezentują różnego rodzaju struktury danych. W tym kontekście rzeczywistych rysunków jest nieco mniej (np. rys. 1.8, 1.9, 1.12, 1.13) większość z nich to wykresy (por. np. rys. 1.1-1.7 i następne). Problemu terminologicznego nie ma natomiast z nazewnictwem tabel, których jest w pracy 61. Warstwa graficzna rozprawy jest bogata, rysunki, tabele i wykresy opracowane są bardzo estetycznie.

Recenzowaną rozprawę należy ocenić wysoko. Napisana jest na aktualny i ważny temat. Cele i hipotezy badawcze określone są właściwie. Jej struktura jest poprawna, strona merytoryczna również. Treści o charakterze conceptualnej podbudowy problemu badawczego są prawidłowo skomponowane i dobrze opracowane, część empiryczna również. Napisana jest profesjonalnym, a jednocześnie dobrym językiem. Czyta się ją płynnie, precyzyjnie odbierając intencje autorki. Kilka uwag odnosi się do warstwy metodycznej i edytorskiej pracy, chociaż ogólnie one również nie są nieprawidłowe. Całość uzupełniają dobre wyniki badań empirycznych oraz wnioski z nich wynikające.

W kolejnych podpunktach zostanie zaprezentowana szczegółowa ocena rozprawy.

Wydział Zarządzania P.Cz.
Sekretariat

Wpł. dn. 14.08.2018

3. Szczegółowa ocena pracy według wybranych kryteriów

3.1. Poprawność wyboru tematu oraz celów i problemów badawczych

Wybór tematu uważam za słuszny. Jest on szczególnie ważny z punktu widzenia ochrony środowiska naturalnego, w którym funkcjonują przedsiębiorstwa i społeczeństwa, a także przyszłości tego środowiska. Dlatego jest on coraz bardziej aktualny zarówno w literaturze, działalności społecznej i gospodarczej oraz ustawodawstwie. Promowane są takie hasła jak: zrównoważony rozwój, społeczna odpowiedzialność biznesu, zarządzanie środowiskowe, ekzarządzanie. Stąd też, zagadnienia te coraz bardziej dotyczą praktyki zarządzania, zarówno w dużych, średnich, jak i małych przedsiębiorstwach.

Wpisując się w tę problematykę, Autorka podjęła się rozwiązania problemu badawczego związanego ze stanem i perspektywami działalności środowiskowej mikro, małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce na przykładzie województwa śląskiego. Główny cel pracy został określony następująco: „**identyfikacja oraz ocena działalności proekologicznej sektora małych i średnich przedsiębiorstw z uwzględnieniem jej determinant w wymiarach zarządzania środowiskowego**”. Szczegółowymi celami rozprawy były:

1. „Zbadanie poziomu świadomości ekologicznej i postaw prośrodowiskowych przedsiębiorców badanego sektora.
2. Scharakteryzowanie działań podejmowanych przez przedsiębiorców badanej grupy.
3. Identyfikacja wewnętrznych i zewnętrznych determinant warunkujących podejmowanie działań prośrodowiskowych w mikro, małych i średnich przedsiębiorstwach woj. śląskiego.
4. Ocena istotności czynników motywujących menedżerów do podejmowania działań prośrodowiskowych pochodzących z wnętrza organizacji i z jej otoczenia.
5. Rozpoznanie wewnętrznych i zewnętrznych barier napotykaných przez sektor MSP w ramach realizowania inicjatyw proekologicznych”.

Cele te, szczególnie cele szczegółowe, zostały określone prawidłowo. Jednak z punktu widzenia poprawności metodycznej, cel główny powinien zawierać sformułowanie dotyczące obszaru geograficznego, którego dotyczy problematyka badań (i tytuł rozprawy), w przeciwnym wypadku rodzi się bowiem pytanie: czy przypadkiem, w związku z tak sformułowanim głównym celem dysertacji, Autorka nie powinna przeprowadzić badań ogólnopolskich? W opinii recenzenta nie było to konieczne.

Warto by także wyeksponować szósty szczegółowy cel rozprawy – sformułowanie rekomendacji służących poprawie stanu faktycznego badanego zjawiska, ponieważ został on również w pracy zrealizowany.

Aby skuteczniej osiągnąć cele rozprawy, Doktorantka sformułowała jedną główną i osiem pomocniczych hipotez badawczych. Brzmia one następująco:

Hipoteza główna – „**akceleratorem działań proekologicznych w badanych organizacjach sektora małych i średnich przedsiębiorstw w większym stopniu są czynniki pochodzące z wnętrza organizacji niż ich otoczenie zewnętrzne**”.

Hipotezy pomocnicze:

- H1. „Zarządzanie środowiskowe nie jest postrzegane jako istotny element w strategii zarządzania organizacją sektora małych i średnich przedsiębiorstw.
- H2. Poziom świadomości ekologicznej menedżerów w badanym sektorze jest niski.
- H3. Wśród przedsiębiorców panuje przekonanie, że za stan środowiska odpowiedzialne są tylko duże organizacje.
- H4. Działania prośrodowiskowe nie są postrzegane jako źródło korzyści ekonomicznych dla organizacji.
- H5. Menedżerowie nie dostrzegają w ekoinnowacji szansy na osiągnięcie przewagi konkurencyjnej i zdobywanie nowych klientów.
- H6. Działania prośrodowiskowe mają charakter epizodyczny i nie są starannie planowane.
- H7. Inicjatywy proekologiczne są najczęściej działaniami niskonakładowymi.
- H8. Zewnętrzne programy wsparcia nie są wystarczającą zachętą do prowadzenia działań proekologicznych”.

Hipotezy pomocnicze określono bardzo trafnie. Oddają ogólny stan wiedzy prezentowanej w literaturze przedmiotu oraz stereotypy występujące w praktyce na ten temat. Jednak w tym kontekście hipoteza główna brzmi co najmniej dziwnie. Po pierwsze, nie wynika ona bezpośrednio z celu głównego (a powinna), a po drugie, sformułowana jest w sposób sprzeczny w stosunku do hipotez pomocniczych. Uważam, iż ten element pracy powinien zostać przeformułowany.

W ostatnim okresie w naukach o zarządzaniu dyskutuje się pogląd, iż przy pracach kwalifikacyjnych o charakterze jakościowym bądź eksploracyjnym nie jest wymagane formułowanie hipotez badawczych, a jedynie celów i problemów badawczych (por. Zimniewicz, Rutka, Kostera, Rozkwitalska). Rozprawa natomiast napisana jest w konwencji deskryptywno-pozytywnej, zatem jej podstawę metodyczną (cele, hipotezy i metody badawcze) należy ocenić jako prawidłową.

3.2. Struktura pracy oraz poziom merytoryczny rozprawy

Konstrukcja pracy spełnia oczekiwania. Autorka w sposób przemyślany i logiczny prowadzi rozważania i prezentuje wyniki pracy w kierunku osiągnięcia jej celów. W rozdziale I porusza zagadnienia dotyczące wagi sektora MŚP dla rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce i UE oraz przybliży koncepcje zrównoważonego rozwoju i Społecznej odpowiedzialności biznesu. W podsumowaniu rozdziału prawidłowo konkluduje, iż nie są to pojęcia tożsame, natomiast ich zrozumienie i zastosowanie w praktyce przyczynia się do efektywniejszego zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwach, jednocześnie podnosząc ich konkurencyjność.

Rozdział II dotyczy zagadnień bezpośrednio związanych z zarządzaniem środowiskowym. Autorka charakteryzuje w nim pojęcie świadomości ekologicznej, kapitału naturalnego oraz wymiarów zachowań ekologicznych w społeczeństwie (tak też powinien być nazwany podrozdział 2.1 pracy). Następnie przechodzi do rozważań na temat wpływu sektora MŚP na środowisko naturalne w oparciu o wyniki badań empirycznych (PARP, 2011). Ponieważ wpływ

MŚP na środowisko naturalne jest znaczny, szczególnie wybranych rodzajów działalności, pośrednio rozdział ten uzasadnia zamysł skupienia się Autorki na tym sektorze.

W kolejnym podrozdziale Doktorantka prezentuje istotę zarządzania środowiskowego oraz rolę menedżerów w realizacji tego procesu. W ostatnim podrozdziale rozdziału II skupia się na szczegółowej charakterystyce systemów zarządzania środowiskowego wg norm ISO 14001 i następnym oraz unijnego systemu ek zarządzenia i audytu (EMAS). Rozważania w rozdziale II kończy konkluzjami na temat sposobu wdrażania EMAS oraz barier i korzyści stosowania systemów zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie. Rozdział ten opracowany jest merytorycznie poprawnie, na podstawie trafnie dobranej literatury przedmiotu, jednak z punktu widzenia większej przejrzystości konkluzji dotyczących korzystności zastosowania systemów zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwach, warto by korzyściom przeciwstawić koszty (analogicznie do analizy kosztów i korzyści strategii CSR w organizacji dokonanej w rozdziale I) i przeanalizować je trochę szerzej. Dodatkowo, w ramach klasyfikacji stopnia zaangażowania przedsiębiorstw w działalność prośrodowiskową (str. 79-80) warto by wyróżnić podejście destrukcyjne, jako karygodne, ponieważ w praktyce tego typu podejście również jest spotykane. W tym miejscu rysuje się pierwsze pytanie do Autorki: jakiego typu destrukcyjne działania spotykane w praktyce działalności MŚP są szczególnie szkodliwe dla środowiska naturalnego?

Bardzo dobrze natomiast jest opracowany rozdział III pracy zatytułowany: *Działania proekologiczne jako element zarządzania środowiskowego sektora małych i średnich przedsiębiorstw* (choć w kontekście poruszanych w nim rozważań trafniejszym tytułem byłby: *Innowacje proekologiczne jako element ...*). W rozdziale tym Autorka przedstawia ideę działalności innowacyjnej w organizacjach gospodarczych, istotę ekoinnowacji, proces ekoinnowacji, koszty działań ekoinnowacyjnych w przedsiębiorstwie oraz sposoby ich finansowania. Szeroka charakterystyka aktualnych programów zewnętrznego wsparcia ekoinnowacji dopełnia całości pozytywnego obrazu jaki rysuje się po lekturze tego rozdziału. Drobny niedosyt pozostawia nieco zbyt lakoniczne potraktowanie tematu ekoinnowacji organizacyjnych, szczególnie że przy okazji tego zagadnienia Kandydatka mogła wspomnieć o koncepcji oszczędnego zarządzania (ang. Lean Management), w ramach której zostało wypracowanych wiele rozwiązań organizacyjnych sprzyjających minimalizacji szkodliwego oddziaływania przedsiębiorstwa na środowisko. O odpowiedź na pytanie: które z metod zarządzania wyszczuplającego i dlaczego można za takowe uważać?, recenzent prosi Autorkę.

Czynnik zmienności rynku i branży wymieniony na str. 107 pracy powinien być zaliczony do zewnętrznych, a nie wewnętrznych źródeł działań innowacyjnych w przedsiębiorstwie.

Po stworzeniu szerokiego i pozytywnego obrazu potrzeby działalności środowiskowej i ekoinnowacyjności przedsiębiorstw, w rozdziale IV Autorka przechodzi do charakterystyki pierwszej części wyników badań empirycznych. Przedstawia w nim dobrze dobrane metody badawcze oraz charakterystykę próby badawczej, wyniki badań dotyczących postrzegania działalności prośrodowiskowej przez menedżerów badanych przedsiębiorstw oraz poziomu przygotowania badanych organizacji (MŚP z woj. śląskiego) do wdrożenia elementów zarządzania środowiskowego. Ta część badań empirycznych miała na celu zweryfikowanie hipotez H1-H5.

Wyniki są ciekawe i precyzyjnie prezentują stan analizowanych kwestii wśród badanych podmiotów. Jak twierdzi autorka, hipotezy H1-H4 zostały zweryfikowane negatywnie (str. 150, 159 i 163), hipotezę H5 potwierdzono (s. 168). Natomiast w opinii recenzenta, wyniki badań wskazują jedynie na częściowe potwierdzenie hipotezy H5.

Czasami Autorka wyciąga zbyt daleko idące wnioski (nieuprawnione) jak na tak małą próbę badawczą (jedynie 100 podmiotów). Szczególnie w odniesieniu do poszczególnych grup podmiotów (mikro – 46, małe – 35, średnie – 19) (por. str. 174 i nast.). Z jednej strony to dobrze, że Kandydatka posiada cechę szczegółowej analizy i diagnozy badanego problemu, z drugiej jednak, przy prowadzeniu kolejnych badań powinna pamiętać o walorze „obiektywizmu naukowego”. Opisywanie w „%” odpowiedzi na pytania grup respondentów znacznie poniżej 100 osób jest metodycznie wątpliwe.

W rozdziale V kontynuowana jest deskrypcja wyników badań własnych. W tym przypadku dotyczą one działań prośrodowiskowych prowadzonych przez badane podmioty, ich rodzajów i sposobów realizacji, determinant ich podejmowania, a także barier (z podziałem na czynniki wewnętrzne i zewnętrzne oraz wyznaczeniem rang). Zaprezentowane są one bardzo szczegółowo i rzetelnie, z pomocą wielu estetycznie wykonanych tabel i wykresów. W tym przypadku Autorka przede wszystkim odnosi się do grupy badanych przedsiębiorstw, nie występuje zatem problem wskazany w akapicie powyżej. Wyniki tej części badań upoważniają do stwierdzenia, iż hipotezy badawcze H6-H8 zostały potwierdzone. W ich efekcie pojawiły się także ciekawe informacje na temat motywów podejmowania działań proekologicznych w badanych podmiotach. W większym stopniu są to czynniki pochodzące z wnętrza organizacji (co upoważnia do pozytywnego zweryfikowania hipotezy głównej, choć jak wspomniano w punkcie 3.1 recenzji, sformułowana ona powinna być odwrotnie). Przy okazji recenzent pragnie zwrócić uwagę, iż „chęć uzyskania przewagi konkurencyjnej” jest czynnikiem wewnętrznym a nie zewnętrznym.

Pewne zdziwienie budzi fakt, iż na stronie 182 Autorka pisze, że „jedynie niewiele ponad połowa (57%) ankietowanych firm potrafiła wskazać konkretne działania prośrodowiskowe prowadzone w przeciągu w ostatnich dwóch lat”, i w ramach takiej też liczby przedsiębiorstw analizuje konkretne ich przykłady (Tabela 5.2). Natomiast w dalszej części podrozdziału 5.1 podaje, iż „dalsza analiza przeprowadzona będzie jedynie dla 76 organizacji, tych które deklarowały, że ich nakłady poniesione na działania proekologiczne były wyższe od zerowych” (str. 198). Recenzent nie doszukał się w rozprawie wyjaśnienia tej rozbieżności i dlatego prosi o ustosunkowanie się do tej kwestii podczas obrony.

W rozdziale 5.4 Autorka porównała wyniki przeprowadzonych przez siebie badań z efektami badania przeprowadzonego w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej w 2015 roku (Flash Eurobarometr 426). Wyniki jednych i drugich w wielu miejscach były zbieżne.

Ostatni rozdział części empirycznej pracy dotyczył prezentacji planów związanych z działalnością prośrodowiskową badanych przedsiębiorstw oraz rekomendacji Autorki. Zawarte one zostały przede wszystkim w bardzo dobrym autorskim modelu implementacji działań prośrodowiskowych w małych i średnich przedsiębiorstwach (str. 234 i nast.). Jest on jednocześnie największym wkładem Doktorantki w rozwój nauki o zarządzaniu w ramach

recenzowanej rozprawy, chociaż nie jest on oparty na „klasycznym cyklicznym schemacie planowania, opracowywania, wdrażania i kontroli” (str. 235), a na klasycznym cyklu działania zorganizowanego H. Le Chatelier’a – planowanie, **organizowanie**, realizacja i kontrola.

Pracę zamyka bardzo dobre podsumowanie. Zaprezentowane w nim wyniki badań empirycznych powinny zostać opublikowane.

3.3. Ocena poprawności metodycznej dysertacji

Opinię na temat sformułowanych celów i hipotez badawczych przedstawiono już w podpunkcie 3.1. recenzji, na temat zastosowanych metod badawczych w podpunkcie 3.2. Na podkreślenie zasługuje kompetentne wykorzystanie metod statystycznych. Natomiast uwaga dotyczy sposobu doboru próby badawczej. Przy tego typu problemach badawczych, w pracy wyartykułowanych w formie hipotez, lepszym doбором próby badawczej byłby dobór losowy (w tym przypadku warstwowy), zapewniający reprezentatywność wyników. Tym bardziej, iż w podsumowaniu Autorka sama zwraca uwagę na rozterki związane z doбором próby w sposób wygodny.

Wyniki badań empirycznych zostały zaprezentowane i zinterpretowane bardzo szczegółowo, jednak tylko w układzie mikro, małych i średnich przedsiębiorstw. Wyciągnięcie dużo szerszych wniosków umożliwiła by analiza wyników badań w układzie branżowym. W części literaturowej Doktorantka wskazała na dużą zależność wpływu przedsiębiorstw na środowisko naturalne w zależności od charakteru ich działalności, a zebrane przez nią informacje, w oparciu o bardzo profesjonalnie przygotowany kwestionariusz badawczy, umożliwiły to.

Ostatnia uwaga odnosząca się do metodycznej strony pracy dotyczy sposobu opracowania modelu implementacji działań prośrodowiskowych w MŚP. Jak już wspomniano, jest on bardzo dobry i posiada duże walory aplikacyjne. Doktorantka wspomniana jednak (na stronie 233), iż powstał on w wyniku obserwacji dokonanych podczas badań i analizy ich wyników. Zaprezentowane w rozdziale IV i V efekty badań empirycznych nie do końca korespondują z treścią tego modelu. Należy go zatem traktować jako abstrakt wynikający z przemyśleń bądź doświadczeń Autorki. W takim przypadku warto by go porównać z innymi tego typu modelami prezentowanymi w literaturze przedmiotu, aby chociaż w sposób logiczny wstępnie zweryfikować jego poprawność. Tego właśnie w pracy zabrakło. Zaprezentowany w rozdziale 2.4 model wdrażania systemu EMAS w przedsiębiorstwie nie rozwiązuje tej kwestii.

3.4. Ocena strony językowej i edytorskiej

W ostatnim okresie recenzent z dużym niepokojem obserwuje obniżenie się poziomu językowego i edytorskiego prac doktorskich w nauce o zarządzaniu. Fakt ten jednak nie dotyczy recenzowanej rozprawy, gdzie jak już wspomniano, stronę językową należy ocenić wysoko. Zdarzają się co prawda drobne niedociągnięcia (powtórzenia zwrotów w zdaniu, słowa nadmiarowe, niewłaściwe końcówki wyrazów lub ich brak oraz pewne problemy z interpunkcją), jednak nie tak często jak w innych tego typu pracach. Recenzent domyśla się, iż może to być spowodowane obszernością dysertacji i fizycznym zmęczeniem podczas procesu redagowania kolejnej jej wersji, mimo wszystko jednak strona edytorska jest najsłabszym elementem pracy.

4. Konkluzje

Biorąc pod uwagę zaprezentowane powyżej walory oraz niedoskonałości rozprawy mgr inż. Agnieszki Koszarek-Cyra pt. *Zarządzanie środowiskowe w małych i średnich przedsiębiorstwach województwa śląskiego* stwierdzam, iż stanowi ona ciekawe i wartościowe dzieło oraz spełnia wymagania stawiane dysertacjom doktorskim w myśl przepisów *Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki*. Wnoszę zatem do Wysokiej Rady Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej o dopuszczenie Pani mgr inż. do dalszych etapów procesu ubiegania się o stopień naukowy doktora.

Piotr Walentynowicz